

A HÁRMAS TALAQ (*TALAQ-E-BIDDAT*) ELNEVEZÉSŰ MUSZLIM VÁLÁSI FORMA BETILTÁSA INDIÁBAN

Absztrakt

Indiában 2019 júliusában betiltották a hármastalaq (*talaq-e-biddat*) elnevezésű muzulmán házasság felbontási formát, ami nagy vihart kavart nemcsak a világ második legnépesebb országában, hanem a szunnita muszlimok közt is világszerte (a sííták nem ismerik el az ilyen válást). Indiában a hinduk és a muszlimok közötti politikai és vallási ellentét hosszú múltra tekint vissza. A konfrontáció rendezése érdekében az indiai muszlimok házassági, családi és öröklési ügyeire, valamint a jótékonyági szervezeteikre 1937 óta alkalmazzák a muszlim személyi törvényt (a sari'át), valamint az 1939. évi muszlim házasságok megszűnéséről (válásról) szóló törvényt.

Az utóbbi években azonban az állam beavatkozott a muszlimok vallási jogába, amit a 170 milliós iszlám közösség nagyobb része nehezményezett. Először 2017. augusztus 22-én az Indiai Legfelsőbb Bíróság szűk többséggel (három bíró igennel, ketten nemmel szavaztak) alkotmányellenesnek ítélte a hármastalaqot, és egyben arra kérte a kormányt, hogy törvényesítse ennek a válási gyakorlatnak a betiltását. Az országos parlamentben majdnem két évig zajlott a törvény elfogadásáért folytatott küzdelem. Végül a 2019 nyarán elfogadott törvény betiltotta ezt a válási formát, emellett három év börtönbüntetést, illetve pénzbüntetést szab ki arra a muszlim férfira, aki ezután a háromszoros talaq útján válik el feleségétől.² A törvényhozó értelmezése szerint a fentiek mellett az indiai muszlim nők jogait erősítik azok a rendelkezések is, melyek alapján az elvált asszonynak a korábbi férje köteles anyagi juttatást fizetni, emellett az édesanyákra bízva a gyermekek feletti gyámságot.

A törvény megalkotását politikai, vallási és etnikai jellegű viták övezték, mivel a muszlim lakosság jelentős része nem ért vele egyet. Megjegyzendő, hogy a jogszabály csak a hármastalaqot tiltja, amíg a talaq további két formáját a jogszabály nem érinti. Jóllehet döntésével India csatlakozott ahhoz a 23 államhoz, amely tiltja az „instant válást”, mégis a törvény megszavazása tovább erősítette a hinduk és a muszlimok közötti vallási és politikai konfliktusokat.

Kulcs szavak: *shari'a, talaq-e-biddat, iddah, mahr, India Legfelsőbb Bírósága*

Muszlim nők Narendra Modi indiai miniszterelnök arcát ábrázoló maszkot viselnek egy eseményen, amit a Bharatiya Janata Párt (BJP) szervezett a hármastalaqot betiltó törvény elfogadásakor (AFP/Getty Images)

¹ Habilitált egyetemi docens. SZTE ÁJTK Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet.

² Triple talaq: India criminalises Muslim instant divorce. In: *Independent*.

<https://www.independent.co.uk/news/world/asia/triple-talaq-bill-india-instant-divorce-islam-muslim-modi-bjp-a9029446.html>. (Letöltve: 2019. október 11.)

I. A HÁZASSÁG ÉS VÁLÁS KÉRDÉSE A MUSZLIMOKNÁL

A mai világban a szuverén államok által alkotott jog alanya az ember, az egyén. A jogrendszer törekszik létrehozni a jogi kodifikációkat. Ezzel szemben az iszlám jog (shari'a) a Koránban előírt normaszövegre, a szokásjogi rendszerre és a törzsi jogra épül, középpontjában pedig a közösség és nem az egyén áll. Az iszlám világában a jogi pluralizmus uralkodik. Az ember az Istennek van alárendelve, a férfi és a nő különböző jogosítványokkal rendelkeznek, így például a férfiak számára engedélyezett a többnejűség (poligínia), a jog pedig a legitimitását nem az államtól, hanem a vallásból következteti.

A muszlimok vallási joga lényegében a 7. századtól fennálló rendszer, amely főként a családi és az öröklési jog terén nem módosulhat. Az egyéb kérdésekben (adózás, közigazgatás, vagy emberi jogok és szabadságok) az állam beavatkozhat, és saját akaratát érvényesítheti. Már a középkorban ezt kanun formájában az uralkodók meg is tették, azzal a kitételrel, hogy az ilyen adminisztratív jogi szabályok gyűjteményei nem ellenkezhetnek a shari'ával. Ugyanis az ulemák (muszlim jogtudósok) véleménye szerint a kalifának illetve a szultánnak joga van jogszabályokat alkotni olyan kérdésekben, amelyekről a Korán nem rendelkezik.³ A legnevezetesebb ilyen jogalkotás a Török Birodalom által, a 19. század második felében létrehozott *Medsele* (*Medzselle*) nevű iszlám jogszabályok gyűjteménye, amelyet a Balkánon alkalmaztak az európai őshonos muszlimok. Ezt az anyagi jogi és eljárásjogi szabályok fűzőjét képező kodifikációt és általában a vallási igazságszolgáltatást az Osztrák-Magyar Monarchia megszűnését követően is alkalmazták az egész Jugoszláv Királyság területen egészen a II. világháború végéig.⁴

A muszlimok egyik legfontosabb intézménye a házasság, melynek kereteit a shari'a szabja meg.⁵ Az iszlám jogban a házasságkötés egyszerűen zajlik.⁶ A vőlegény és a menyasszony a tanúk jelenlétében egymásnak felajánlják és elfogadják a frigyet, amely ettől kezdve vallási-erkölcsi értelemben érvényes és vele együtt a házasságból származó jogok és köteleességek is. A házasság megkötéséhez szükséges a jegyajándék (*mahr, mehr*) meghatározása, amely a feleséget megillető pénzösszeg, tárgy vagy más érték. Egyik részét a házasságkötésnél kapja meg, a másik részét pedig az elhálás után, de egy összegben is ki lehet fizetni a teljes mahrt a házasságkötés pillanatában. A safi'ták és a hanbeliták szerint nem lehet meghatározni a jegyajándék minimális összegét, amíg a hanefiták tíz, a malikiták három ezüstben (*dirkhem*) állapították meg a legkisebb összeget. A legmagasabb összeg meghatározása a felek szabad akaratára van bízva. A házasság elhálása, vagy a férj halála után ki kell fizetni a teljes mahrt, még akkor is, ha később beigazolódna, hogy valamilyen okból a házasság érvénytelen. Férje halála esetén a feleség jogosult az öröklésre és a „megszokott” mahrra (olyan összegre, amelyet a hozzá azonos rangú, szépségű, vagyonú, képzettségű, származású nőket illeti). A „kötelező” jegyajándékokra jogosult az a nő, akit az intim kapcsolat létesítése előtt a férje elbocsátott, és akinek még a mahr összegét sem szabta ki. A mahr összegét a bírósági eljárás keretében ítélik

³ *Medželle i ahkjami šerije*. Tisak i naklada Daniela A. Kajona. Sarajevo, 1906

⁴ A sari'a bíróságok alkalmazták még az 1890. évi egyiptomi személyi státusú szabályokat tartalmazó sari'a jogi gyűjteményt (*Al-ahkam al-shar'iyya fi'l-ahwal al-shakhsiyya*), a török jogász Omer Hilmi 1889. évi kompilációját (*Ahkam al-awkaif*), valamint az oszmánok 1917. évi Családjogi törvényét (*Hükük-i aile nizamnamesi*). A 20. század első felében a jugoszláviai muzulmánok megkísérelték kodifikálni a sari'a jogot, de ebben nem jártak sikerrel.

⁵ Lásd bővebben: Rapoport, Yossef: *Marriage, Money and Divorce in Medieval Islamic Society*. Cambridge University Press, Cambridge, 2005.; Nanda Chiranjeevi Rao: *Marriage agreements under muslim law – a weapon in the hands of muslim woman*. In: *Journal of the Indian Law Institute*. Vol. 55.:1., 2013., pp. 94–103. <https://www.jstor.org/stable/43953629>; Džananović, Ibrahim: *Islamski brak*, Sarajevo 2003.; Džananović, Ibrahim: *Islamski brak. Udžbenik za medrese*, Rijaset Islamske zajednice, Sarajevo, 2004., pp. 27-36.

⁶ Erről bővebben lásd Begović, Mehmed: *Šerijatsko bračno pravo sa kratkim uvodom u izučavanje šerijatsko pravo*. Beograd, 1936. V. ö. Bušatlić, Abdulah: *Porodično i nasljedno pravo muslimana*, Sarajevo 1926.

meg, akként, hogy a legkisebb mértéke a nő otthoni ruházata: ruhája, kendője és kabátja (Muvetta II, 21:587).⁷

Ebben a tanulmányban a házasság és válás intézményét igyekszem bemutatni főként az imám Malik Ebu Abdullah *Al-Muwatta* című kétkötetes hadisz gyűjteményére valamint az osztrák-magyarországi és jugoszláviai sari'a bíróságok gyakorlatára alapozva.⁸ A berlini kongresszusig (1878-ig) a muszlimok lakta délszláv térség (Bosznia-Hercegovina és Novi Pazari Szandzsák) a Porta alá tartozott, majd az osztrák-magyar megszállás következett. Ekkor Budapest és Bécs 387 rendelettel és határozattal módosították a sari'a bíróságok rendszerét. Ezek közül a legjelentősebb a bosznia-hercegovinai kormány által 1883-ban meghozott 7220/III. rendelet, amellyel átrendezték a shari'a bíróságok szervezetét és illetékességét, valamint szabályozták a bírák kinevezését és áthelyezését.⁹ Az Osztrák-Magyar Monarchia az állami bírósági rendszerbe való bekebelezésével elvállalta a shari'a bíróságok finanszírozását is, valamint a bírósági személyzet biztosítását, emellett jelentős változásokat hozott a shari'a bíróságok szervezetébe.¹⁰ A leglényegesebb változás az volt, hogy a bírósági eljárások kétfokúak lettek, azaz az ítéletek ellen fellebbezési jogot garantált az állam.¹¹

Az első fokon a minden járási bíróságnál megszervezett shari'a bíróságok (vagyis a kádi) ítéleztek, a második fokon pedig a Legfőbb Saria Bíróság (a Legfőbb Bíróság részeként). Ez utóbbi négy tagból állott, akik közül ketten shari'a bírák voltak. Az elnöki tiszt viszont a Legfelsőbb Bíróság elnökének járt ki. Ez a rendszer azonban nem követte az iszlám jogot, így a muszlim közösség kiharcolta, hogy a másodfokú shari'a bíróságon a polgári bírónak csak tanácsadó szerepük legyen. Ezért az 1913. évi törvény (15. pont 1. bek.) a Legfőbb Saria Bíróságot úgy rendezte be, hogy azt három saria bíró alkotta, akik közül a rangidős elnökölt.¹² Az ülésen részt vett a Legfőbb Bíróság egy bírója is, aki azonban nem szavazott, hanem csak tanácsokat adhatott az általános, multikonfesszionális és nemzetközi jogi kérdésekben.¹³

I. 1. A HÁZASSÁG MEGSZŰNÉSE (VÁLÁS)

A válás a házassági szerződés felbontása, amelyet az iszlám engedélyez, de bizonyos korlátokat, előlépéseket ír elő a házasság fennmaradása érdekében. A házasságbonthatás előtt meg kell kísérelni a felek kibékítését, amely során a férfi és a nő oldaláról kijelölnek egy-egy döntőbíró, akiknek kötelessége részt venni a békítési eljárásban. Ha ez nem vezet sikerhez, akkor kimondható a válás bármely fél (általában a férfi) részéről, vagy közös megállapodással, illetve a bíróság által. Mindegyik esetben a shari'a a nő számára előírja a várakozási időt (*iddah*, *i'ddet*), amely alatt még a férjének házában köteles tartózkodni.

⁷ Imám Malik ibn Enes: *Muvetta'. Verzija (rivajet) Muhammeda ibnul-Hasena eš-Šejbanija, učenika imama Ebu Hanife*. Knjiga II. Prijevod i komentar Hamid Indžić. Elci Ibrahim-pašina medresa, Travnik, 2008. 36. p. <http://www.et-taqwa.com/index.php/downloads/knjige/355-muvetta-malik-ibn-enes-dva-toma.html>. Letöltve: 2012. február 22.

⁸ Mālik ibn Anas ibn Malik ibn 'Āmr al-Asbahi, arab hādīsztudós, az iszlám vallásjogtudomány (fikh) egyik megalapozója, a róla elnevezett malikita vallásjogi iskolájának (madzsháb) alapítója. A muszlimok gyakran csupán Mālik imámként hivatkoznak rá (al-imám Mālik).

⁹ *Zbornik zakona i naredaba za BiH*. 1883. pp. 538-542.

¹⁰ Karčić, Fikret: *Šerijatski sudovi u Jugoslaviji 1918-1941*. Fakultet islamskih nauka u Sarajevu. II. kiadás. Sarajevó, 2005. 22. p.

¹¹ Az említett változás jelentősen reformálta az iszlám eljárásjogot, amely nem ismerte a fellebbezést, mint rendes jogorvoslatot. Nyilvánvaló volt az Bécs és Budapest azon szándéka, hogy hosszú távon tartsa a kezében ezt a térséget és, hogy a muzulmánok törvényeit, jogrendszerét közelebb hozza a nyugat-európai elvekhez. Ugyanakkor tapasztalható más iszlám jogot alkalmazó országokban is megjelent az appelláció és a tanácsban történő ítélezés, mint a modernizáció egyik eleme. Lásd: Coulson, Noel: *A History of Islamic Law*. Edinburgh, 1978. 163. p.

¹² Kruszelnicki, Franjo: *Postupak pred šerijatim sudovima u Bosni i Hercegovini*. Štampala Dionička tiskara Zagreb, Zagreb, 1917. 28. p.

¹³ *Glasnik zakona i naredaba za BiH*. 1913. 69. p.

I'ddet (iddah, várakozási idő)

A válás vagy férjének halála esetén a nő csak a kiszabott várakozási idő lejártá után léphet új házasságra. Ez a kötelesség csak a nő oldalán áll fenn, a férfi azonnal újabb házasságot köthet. Az iddah célja egyrészt feltárni, hogy a nő várandós-e, másrészt pedig elősegíteni, hogy az elbocsátott feleségét a férje visszavegye. Erre azért van nagyobb esély, mert a nő a várakozási idő alatt férjének otthonában marad. Ez az időtartam általában háromhavi ciklus, kivéve a kiskorú nőket és a menopauzában lévőket, akik számára az iddah három teljes hónapig tart, illetve az özvegyeket, akik esetében négy hónapig és tíz napig (ha nem várandósak) tart ez az időszak.¹⁴ Amennyiben a nővel a férje közli a talaqot, majd egy, illetve kéthavi ciklusa után (vagyis az iddah lejártá előtt) megszűnik a vérzése, akkor kilenc hónapig kell kivárni, hogy szül-e vagy nem. Ha nem szült, akkor ki kell várni még a háromhavi 'iddet-et, amely után a nő ismét férjhez mehet. Egyesek a leírt várakozási időt 18 hónapban szabályozzák. (Muvetta II, 29:609-613).

A jogászok nem értenek egyet abban, hogyan kell szankcionálni azt a nőt, aki a válását követő várakozási ideje alatt újból férjhez megy. Omer az ilyen asszonyt és a férjét megbotoztatta és különválasztotta. Ha nem hálták el a házasságot, akkor az 'iddet lejártával a második férj az egyik kérő lehetett. Ha viszont már elhálták a házasságot, akkor a nőnek ki kellett várni az első férjétől maradt várakozási időt, majd a második férj várakozási idejét és ezután ez a férfi többé soha nem vehette feleségül. Viszont a nőt megilleti a mahr, mivel együttélt a férfival. (Muvetta II, 15:544). Ezt az álláspontot később módosította Omer ibnul-Hattab akként, hogy az első férj utáni iddah lejártá után a nő férjhez mehet a második férjéhez. Mivel elhálták a házasságot a nőt megilleti a mahr.¹⁵

Várandós nő viszont nem mehet férjhez, amíg meg nem szüli a gyermekét, így nyilvánvaló a gyermek származása. Férjének eltűnése esetén a várakozási idő egy év, ha a férj háborúban vett részt, illetve négy év, ha békeidőben tűnt el. Amennyiben az új frigybe lépése után megjelenne az előző férje, akkor egyes jogtudósok álláspontja szerint az előző férjének felesége marad, mások azt tartják, hogy a nő választhat a két férfi között.¹⁶ A zsidóknál ilyen helyzet nem fordulhat elő, mivel a nő új házasságba csak a férje által kibocsátott váló levelével (get), vagy a halotti bizonyítvány birtokában léphet.¹⁷ Az olyan asszonyokat, akiknek eltűnt a férjük „ágúnaknak” (lebéklyózott asszonyok) hívják az ősidőktől a mai napig.¹⁸ Amennyiben egy águna a polgári bíróságon elválna, akkor házasságtörőnek számít, az új házasságban születendő gyermek pedig a törvénytelen bélyegét ('mamzerim') hordozza magán.¹⁹

¹⁴ Az 'iddet kérdésében a Kur'an négy fajtát különböztet meg:

- a) a terhes nő esetében addig tart, amíg meg nem szüli a gyermeket,
- b) a kiskorú esetében a várakozási idő három hónapig tart,
- c) az idős vagy beteg nő esetében, akinek már „bezárult a méhe” – három hónapig,
- d) a reprodukciós korú nőknél – három egymást követő havi vérzés. (Muvetta II, 29:609-613).

¹⁵ Imam Malik ibn Enes: *Muvetta', II.* 26-27. p.

¹⁶ Kurdić, Šefik: Propisi razvoda braka. In: *NUM.com*. <https://www.n-um.com/kultura-ponasanja-prilikom-razvoda-braka-i/> Letöltve: 2019. október 15.

¹⁷ Rabbi Jonathan Reiss: *Jewish Divorce and the Role of Beit Din*. In: *Jewish Action*, Winter 5760/1999. (<http://www.jlaw.com/Articles/divorcebeit.html>).

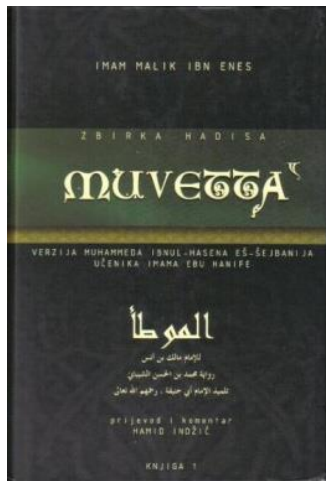
¹⁸ Águná - a héber Á.G.N tőből, amely lehorgonyzást jelent. Noémi használta először, amikor rábeszélte menyecit, Orpát és Rútot, hogy menjenek haza Moávbba, miután férjeik - Noémi fiai meghaltak. „*Nincs több fiam - mondta - és öreg vagyok már, hogy férjhez menjek. De ha még ma éjjel férjhez is mennék és szülnék fiukat - azokra várnátok, amíg felnőnek, lebéklyóznátok magatokat, férfiak nélküli életre.*” (Rút, 1, 11-13).

Izrael jom-kippuri háborúja után 750 férjes asszony maradt, akiknek férje elesett vagy eltűnt. A tábori rabbinátus hosszú hónapokig tartó kutató-munkájával sikerült mindegyik elesett katonát azonosítani és feleségüket „felmenteni”, így egy sem maradt közöttük águna. Lásd Naftali Kraus: *A lebéklyózott feleségről (Águná)*. <http://www.or-zse.hu/halaha/aguna.htm>. (Letöltve: 2013. január 15.).

¹⁹ Lásd Donin, Hayim Halevy: *Zsidónak lenni 7.* fejezet. <http://www.zsido.com/books/donin/7fejezet.htm>.

Alapvetően három indoka van a házasság megszüntetésének:

- 1.) bármely fél halála,
- 2.) a válás kimondása az egyik fél részéről (*talaq, illa és zihar*), és
- 3.) a válás bíróság általi kimondása.²⁰

a) HÁZASSÁG MEGSZŰNÉSE A HÁZASTÁRS HALÁLA MIATT

A válás vagy a férjének halála esetén a nő csak a kiszabott várakozási idő lejártá után léphet új házasságba (Korán 2:234), amíg a férfi azonnal újabb házasságot köthet. Az iddah célja feltárni, hogy a nő várandós-e. Ezért férjének halála esetén az özvegynek négy hónap és tíz napot kell kivárni, mely alatt kiderül, hogy terhes-e. Ha várandós, akkor addig nem mehet férjhez, amíg a gyermek meg nem születik.²¹

Ami a megszületett gyermek származását illeti a Muvetta II. (15:546) olyan esetet említ, amelynél egy özvegy a várakozási idő lejártát követően férjhez ment és az új férjénél négy és fél hónap után gyermeket szült. Ez esetben a házasságot fel kell bontani, a gyermek az elhunyt édesapáé (hat hónapnál rövidebb idejű együttlétnél nem szülhetett volna gyermeket a második férjétől), a nőnek pedig kijár a mahr (mert elhálták a házasságot), viszont annak mértéke kisebb a megállapodottnál és megszokottnál. A muszlim jogtudósok véleménye megoszlik a beteg ember által kimondott talaq jogi következményeivel kapcsolatban, amennyiben a férfi ezután meghalt. A hanefiták azt tartják, hogy a nő a várakozási ideje alatt jogosult örökölni az elhunyt férje után, de ha lejár az 'iddet, akkor elveszíti az öröklési jogot (Muvetta II, 12:574, 575). A hanbeliták szerint az elvált nőnek öröklési joga van mindaddig, amíg nem lép új házasságba, a malikiták véleménye alapján a nő akkor is jogosult örökölni az elhunyt férje után, ha új házasságba lépett, végül a safi'iták szerint a nő nem örökölhet az elhunyt férje után függetlenül attól, hogy intim kapcsolatba léptek-e vagy nem.²²

²⁰ Mahmood, Tahir: *The Muslim Law of India*. Allahabad Law Book Co., 1980., 95. p.

²¹ A gyászolási idő alatt nem viselhet díszes, színes ruhát, nem illatosíthatja, s nem szépítheti magát. Az iszlámban nincs gyászruha, de például tilos csak feketét hordani (a férfiaknak tilos a hajukat feketére festeni). A gyászolásnál a muszlimok elvetik a jajveszékeltést, az arc ütését, karmolását, a ruha szétszakítását, a haj leborotválását vagy kitépését, noha a Balkánon igen gyakori ez a gyászolási szokás, főleg az albánoknál. Az ilyen viselkedést azért nem engedélyezik, mert a csapásokkal szembeni türelmetlenséget tükröz, amit a sari'a tilt. A sír látogatása engedélyezett, de tilos a halottért gyertyát gyújtani, vagy virágot tenni a sírjára. Nem szabad a sírra ülni, vagy rálépni. Nő csak szerényen öltözve mehet a temetőbe.

²² Imam Malik ibn Enes: *Muvetta', II.* 51. p.

b) A VÁLÁS KIMODÁSA BÁRMELYIK FÉL RÉSZÉRŐL (*TALAQ, ÍLA, ZIHAR, KHUL* és *FESHU*)

A házasság megszűnése az egyik fél részéről tett nyilatkozattal három módon történhet: *talaq* (a feleség elbocsátása férje részéről), *khul* (a feleség kéri a férjétől a *talaq* kimondását, ennek fejében lemond a jegyajándékról, vagy visszafizeti azt), és *feshu* (megsemmisítés, melyet kérheti bármelyik fél) esetében.

A válás (*talaq, talak*) alapesete, amikor a férj egyoldalú jognyilatkozatával elbocsátja a feleségét. Jogi következményei a *mahr* kifizetése, a feleség eltartásának (*nafakat-iddet*) és olykor a gyermek eltartásának kötelessége is. A *talaq* a férfi kizárólagos joga, amit a muszlim jogtudósok azzal magyaráznak, hogy a férfi köteles eltartani a feleségét és családját, biztosítani a mahrt, fenntartani a lakást stb., ezért ő tudja a legjobban képviselni a család érdekeit. Az anyagiakat figyelembe véve valószínűsíthető, hogy érdekében áll a házasság fentartása, így alapos ok nélkül nem bocsátja el a feleségét. Mert ez utóbbi nagy bűnnek számít, amelyért a férj Istennek tartozik felelősséggel.²³

A vallás *vadzsi* (*wajib*) vagyis **kötelező**, ha a házastársak kibékítése nem sikerült, vagy ha a férj esküt tesz, hogy nem fog közeledni a feleségéhez, és ezt a döntését négy hónap elteltével sem hajlandó megváltoztatni, továbbá, ha az egyik házastárs nem követi az iszlám előírásait, olyat cselekszik, amit a vallás szigorúan tilt (főként a drogozás, erkölcstelen élet stb. számít ilyen oknak). Vizsont **tilos** (*haram*) az ok, és szükség nélküli válás (a hanbelitáknál és a hanefitáknál egyaránt). Más vélemények szerint az ilyen válás nem tilos, de *mekruh* (nem javasolt), azaz nincs határozottan megtiltva, viszont nem illik megtenni.²⁴ Az **engedélyezett** (*mubah*) válás a nő erkölcstelen viselkedése, engedetlensége (ha nem szereti a férjét), az eltérő természetek miatt, az általa okozott kár esetén stb. fordulhat elő, a **javasolt** (*mendub*) válás pedig akkor, ha a feleség nem teljesíti a vallási előírásokat (*ibbadat*), vagy ha becstelen stb. Egyesek szerint azonban ezek az esetek a *wajib* kategóriába tartoznak. A váláshoz szükséges az épelméjűség (ez egyébként minden kötelezettség, vagyis a *taqlif* vállalásának feltétele) és szabad akarat, ezért a kényszer, fenyegetés vagy igazságtalanság esetén kimondott válás törvénytelen, éppúgy, mint az orvosi narkózis, a kényszerből történő elkábítás vagy lerészegedés, illetve ájulás eseteiben. A *talaq* kimondását egyértelmű szavakkal kell kifejezni („el vagy válva”, „válást adok neked” stb.), amíg a kétértelmű kifejezéseknél („menjél”, „szabad vagy”, „menjél a tiedhez”, „meg akarok pihenni tőled”, „elhagytalak”) figyelembe kell venni a nyilatkozó szándékát. Három esetben a kétértelmű nyilatkozatok válást eredményeznek függetlenül a nyilatkozó elhatározásától. Ezek a férj és a feleség közötti vita, valamint a düh esete, illetve, ha a feleség kéri a válást.

A *talaq* megtörténhet szóbeli vagy írásbeli kijelentéssel, valamint a néma személy jelbeszédével, illetve egy hírnök útján, aki a házastárssal közli a válás tényét. A nyilatkozat lehet közvetlen vagy metaforikus (például, ha a férj mondja a feleségének: „te tilos vagy számomra”, akkor a kijelentés nem egyértelmű, hanem csak indíció, vagyis nem tudni, hogy mire gondolt konkrétan). A közvetlen nyilatkozat lehet *talaq* (válás), *firaq* (elválasztás, különválás) és *sirah* (elbocsátás).²⁵ Mivel ez egyértelmű üzenet, a jogi következménye csakis a házasság felbontása. A metaforikus kijelentés esetében viszont a bíróság vizsgálja a férj valódi

²³ Bušatlić, Hafiz A.: *Puštanje žene (tatlik), sporazumni razvod braka, razvrgnuće i utruće braka (feshi nikah) po islamskom (šerijatskom) pravu*. In: Glasnik Vrhovnog vjerskog starješinstva IVZ Kraljevine Jugoslavije, Beograd, II/1934. 3. sz. pp. 152-160. 152. p.

²⁴ Štulanović, Muharem: *Šerijatski pogled na razvod, vjenčani dar i period obaveznog čekanja žene nakon razvoda (talak, mehr i i' ddet)*. In: file:///C:/Users/Felhaszn%C3%A11%C3%B3/Downloads/Muharem-Stulanovic---Serijatski-pogled_na-razvod-vjencani_dar-i-period-zene-nakon-razvoda.pdf. Letöltve: 2019. október 10.

²⁵ Török Péter: A házasság és nemiség kérdésköre a buddhizmusban, az iszlámban és a hinduizmusban. In: *Európai Családtudományi Szemle*. I. évf. 2014/1. Budapest, 2014., pp. 102- 119. (111. p.). https://www.ecssz.eu/content/ECSSZ_2014_1_szam.pdf

akarát. A malikiták és a safiiták véleménye szerint, ha a férj cáfolja, hogy nyilatkozata válásra irányult volna, akkor bíróság útján nem bontható fel a házasság. A hanefita iskola álláspontja szerint is a férfi valódi akarát kell figyelembe venni, ugyanakkor a nyilatkozatát is, és azok alapján meghozni a döntést. Ezzel kapcsolatban érdemesnek tartom megemlíteni a Bosznia-Hercegovina Iszlám Közössége muftijának, prof. dr. Enes Ljevakovićnak 2018. július 10-én kibocsátott fatwáját. A kérdést egy fiatal férfi tette fel, aki összeveszett a feleségével és dühében háromszor elmondta feleségének, hogy el akar válni tőle. Miután megnyugodott megbánta a tettét, de a felesége megsértődött és elköltözött az édesanyjához. A férfi érdeklődött, hogy a történetek miatt a házasságuk megszűnt-e. A válaszadó közölte vele, hogy a háromszori talaq ellentmond az iszlám jognak és vallási újdonságnak számít. Ezért a férfi által háromszor kimondott válás valójában csak egy talaqnak számít, tehát a férj elállhat a házasság felbontástól és folytathatja a közös életet a feleségével. A mufti szerint ebben az esetben nem szükséges új házassági szerződést kötni.

A talaq (pl. „nem akarok többé feleségül!“, vagy „menjél haza a szüleidhez!“ stb.) jogilag és szokásjogilag is szabályozott helyzet fennállása esetében mondható ki, amikor a feleség tiszta állapotban van (gyermekágyas állapot vagy havi ciklus után), és amikor nem háltak együtt.²⁶ A muszlimok által preferált „*talaq ahsan*” esetében a férj elválhat feleségétől, ha háromszor kimondja a válást („megtagadja” a nőt). Az első megtagadást követően ki kell várni az *iddah*-ot (háromhavi vérzési ciklust), mely idő alatt a házastársak együtt vannak, és a férj gondoskodik a feleségéről. Ez idő alatt a férj meggondolhatja magát, főként, ha dühében mondta ki a talaqot. Amíg háromszor nem mondja ki a válást, addig visszaveheti a feleségét, ha azonban harmadszor is megismétli a talaqot, akkor visszavonhatatlan válásról van szó és a férfi számára a felesége már „nem engedélyezett”. Ekkor az asszonynak előbb férjhez kell menni egy másik férfihoz, azt a házasságot konzumálni és csak, ha elvált, akkor mehet férjhez az előző férjéhez. Tehát nem kerülhet vissza az első férjéhez mielőtt intim kapcsolatot létesítene a második férjével, ami akkor okozhat gondot, ha az új férj nem képes elhárítani a házasságot (Muvetta II., 16:581). A *talaq hasan* esetén a férj a három egymást követő hónapban havonta egyszer „talaq” -ot mond ki feleségének „megtisztulása” után. A harmadik megtagadás után hatályba lép a válás. A *talaq-e-biddat* vagyis a háromszori válás egyszerre történő kimondása tilos (haram) és ezzel kapcsolatosan konszenzus van a muszlim jogtudósok között. Mégis eltérnek a vélemények arról, hogy az ilyen megtagadás érvénytelen-e vagy nem, valamint, hogy egyszeri (tehát visszavonható, *et-talaq-r-red`i*), vagy háromszori (visszavonhatatlan, *et-talaq-bain*) válás kimondásáról van-e ilyenkor szó. A muszlim jogászok nagyobb része érvényesnek tartja az ilyen nyilatkozatot, a döntő többségük pedig elfogadja azt is, hogy a hármas válás kimondását eredményezi.²⁷

A visszavonhatatlan (abszolút) megtagadás azonnal hatályba lép, amíg a visszavonható (relatív) még nem szakítja meg a házassági köteléket és életközösséget, hanem az a nő várakozási ideje alatt feloldható.²⁸ A talaq visszavonható (*reddi*), amennyiben a férfi nem mondta ki háromszor (hanem csak egyszer vagy kétszer) a válást, és a felesége nem mondott le a mahrról (nem fizetett neki a házasság felbontásáért). Azonban, ha nem hálták el a házasságot, vagy a nő fizetett az elbocsátásáért, akkor a válás visszavonhatatlan (*bain*). A házasság megszűnése akkor is bekövetkezik, ha háromszori válásra került sor, illetve, ha a házasság konzumálása előtt

²⁶ A válás alapesete az, mikor a férj háromszor „megtagadja” a feleségét. Viszont rabszolgák esetében kétszer kell megtagadni a nőt, függetlenül attól, hogy rabszolganő-e vagy szabad személyi állapotú asszony (Muvetta II. 2:554-557). A rabszolgatartó, aki engedélyt ad rabszolgájának, hogy megnősüljön valamelyik rabszolganővel, nem jogosult kimondani a válásukat, hanem ez a jog csak a férjet (a rabszolgát) illeti.)

²⁷ Fetva-i emin Enes Ljevaković: *Trostruki razvod braka* (10 Jul 2018). In: Islamska zajednica Bosne i Hercegovine. <https://hanefijskimezheb.wixsite.com/bosna/single-post/2018/07/10/Trostruki-razvod-braka>; <http://www.islamskazajednica.ba/bracno-pravo/26981-trostruki-razvod-braka-2> Letöltve: 2019. október 11.

²⁸ Caroll, Lucy: *Muslim Women and 'Islamic Divorce' in England*. Journal of Muslim Minority Affairs Vol. 17. No. 1. Carfax Publishing Company. Abingdon, Oxfordshire, U. K., 1997. pp. 97-115., 101. p.

mondják ki a válást. (Muvetta II, 15:580). A feleség visszafogadása szempontjából megkülönböztethető a kis és a nagy válás. A *visszavonhatatlan kis válásnál (bain bejnune sugra)* a férj csak új házassági szerződés megkötésével és a mahr kifizetésével veheti vissza az elbocsátott feleségét, de a nő nem köteles férjhez menni egy másik férfihez, amíg a *visszavonhatatlan nagy válásnál (bain bejnune kubra)* a nőnek előbb más férfihez kell férjhez menni, majd a válás után ismét feleségül mehet az előző férjéhez. Ez esetben szükséges az új házassági szerződés megkötése és a mahrról való megállapodás.²⁹

A válás csak a várakozási idő leteltével lép hatályba, mivel a nőt a „megtisztulás” elején kell „elengedni” (Muvetta II, 1:552). A visszavonhatatlan megtagadással elvált nő és az özvegy a várakozási idő alatt a férje házában köteles maradni, azzal, hogy az özvegy nappal elhagyhatja a házat (viszont nem szépítkézhet), de éjszakázni köteles az elhunyt férjének házában, míg az elvált nő nappal sem mehet ki a házból (Muvetta II., 3:558). Az iddah alatt a nő nem költözhet el más helyre, nem térhet vissza a szülőházába (Muvetta II, 23:590-592). Ha a várakozási időt a férje által kibérelt házban tölti, akkor a lakbért a férfinak kell fizetnie. Ha nincs pénze, akkor a nő fizeti ki a bérleti díjat, ha pedig neki sincs pénze, akkor az államfő viseli a költségeket (Muvetta II, 23:593).³⁰ A nőknek a várakozási idejük alatt tilos utazni, Omer még a hadzsra (zarándoklat Mekkába) sem engedte őket (Muvetta II, 17:582). Ha a harmadik talaq kimondása után, de a várakozási idő letelte előtt a nő elhagyja az otthonát, vagy ha a férfi az iddah lejárta előtt elhunyt, akkor a házasságuk még nem szűnt meg. A talaq jogi hatálya csak a harmadik vérzési időszak befejezése és az azt követő fürdés (*gusl*) után következik be (Muvetta II, 28:602-606). A *gusl* hasonlít a zsidó nők mikvben történő rituális megtisztuláshoz.³¹ Visszavonható talaq esetében a férj jogosult visszavenni a nőt az iddet befejezése utáni fürdés befejezéséig, akár a *gusl* alatt is (Muvetta II, 28:605-607).³²

Vitatott, hogy a váláshoz szükséges-e tanúk jelenléte. A jogászok döntő többsége szerint a talaq a férj kizárólagos (diszkrecionális) joga és annak érvényesítéséhez nem szükséges a tanúbizonyosság.

A talaq mellett a férfi egyoldalúan kinyilvánított válási formája a már említett négy hónapot meghaladó indok nélküli önmegtartóztatás (*ilá*) is. Amennyiben a férj ez idő alatt nem tér vissza feleségéhez, akkor a házasság megszűnik, ellenkező esetben a nő törvényes felesége marad. A jogtudósok között vitatott, hogy az *ilá* abszolút válást eredményez-e vagy egyszeri visszavonható megtagadásnak (válásnak) számít. Egyes vélemények szerint a házasság nem szűnik meg a négy hónap elteltével, hanem szükséges a főszabály alkalmazása, vagyis a háromhavi várakozási idő letöltése.³³ Ez esetben tehát a várakozási idő alatt joga van visszahívni magához a nejét (Muvetta II, 14:578, 579).

A *zihar* elnevezésű válási forma az iszlám előtti arábiai szokásból származik. Ez esetben, a férj kimondja a feleségének, hogy „olyan vagy mint az édesanyám háta”. A férj ezzel megtagadja a nemi érintkezést (*ad-dihár*) és a nővel szemben az egyik leg súlyosabb bünt követi el. A Kur'an (58:2, 3-4) szerint ezt az igazságtalanságot csak kiengeszteléssel (*keffaret*) és nem pedig bocsánatkéréssel lehet helyrehozni, tehát ugyanaz vonatkozik erre az esetre, mint amit a shari'a előír a nem szándékos emberölés vagy a ramadan havi nagyböjt idején nappal folytatott házasság esetén (Muvetta II, 7:564). A férj csak akkor közeledhet a hitveséhez, ha felszabadít

²⁹ Abu Hanefi és követőinek álláspontja szerint a férj visszavonhatatlan válásának kimondása automatikusan bain jellegű házasság felbontását jelenti, így nincs esély azt folytatni.

³⁰ Imam Malik ibn Enes: *Muvetta', II. 67. p.*

³¹ Lásd Heka László: *Vallási jogrendszeretek*. Pólay Elemér Alapítvány Tansegédletei. Szeged, 2012.; Heka László: *A zsidó jogrendszer alapjai*. Pólay Elemér Alapítvány Tansegédletei – JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. Szeged, 2009. 179-180. p.

³² Imam Malik ibn Enes: *Muvetta', II. 73-75. p.*

³³ Ibn Rushd: *Bidayat al-Mugtahid. The Distinguished Jurist's Primer*, vol. II. (tr. Nyazee, I.). *Center for Muslim Contribution to Civilization*. Garnet Publishing Ltd. Reading 1996. pp. 121-126.

egy rabszolgát, vagy ha böjtöl két egymást követő hónapig, illetve ha megetet hatvan szegényt átlagos ebédrel és vacsorával.³⁴

Jóllehet a talaq csak a férfiak joga, mégis bizonyos esetekben a nők is elválhatnak. Ezt egy nő akkor teheti meg, ha férjével törvényes házasságban él, továbbá, ha mindkét fél szabad személyi állapotú, felnőtt korú, épelméjű, beszédképességgel rendelkező és tanúvallomásra is képes, emellett a nő oldalán fontos követelmény, hogy erkölcsös legyen. Az ilyen váláshoz a férj hozzájárulása is szükséges. Sor kerülhet rá akkor, ha a férj felajánlja a feleségének a válás lehetőségét azáltal, hogy például kijelenti: „akkor válsz el, amikor csak akarsz”.³⁵ Ez esetben a férfi a válás jogát átengedi a nőnek, ami egyszeri megtagadásnak számít (Muvetta II, 9:566-570). Megtörténhet a házasságbontás akkor is, ha a házastársak egyszerre és együtt tesznek erre vonatkozó nyilatkozatot a tanúk vagy a kádi előtt, és a nyilatkozataik között nincs ellentmondás. A házasság felbontása úgy is kieszközölhető, hogy a feleség megváltja magát anyagi javak átadásával (*khul*).³⁶ Tehát válást kér akként, hogy férjének átengedi a jegyajándékát, a férj pedig megesküszik, hogy nem vonja vissza a megváltással kapcsolatban tett ajánlatát. Lucy Carrol kiemeli, hogy ilyenkor a nő kénytelen „megvásárolni szabadságát” a férjétől, mert e nélkül nem köthet újabb shari'a szerinti házasságot. E tekintetben párhuzamot von a muszlim és a zsidó házassági szabályozás között: a zsidó nők sem léphetnek új házasságba, amíg a férjük nem adja ki a válólevelet, a gettet. „Az a muszlim nő, akinek a férje nem mondja ki a talaqot, ugyanabban a helyzetben van, mint az a zsidó nő, akinek a férje visszautasítja megadni a gettet”.³⁷ A muszlim jogtudósok szerint jogilag megkérdőjelezhetetlen, hogy a nő a férjtől kapott mahr nagyobb vagy kisebb részét visszaadja neki a közös megegyezéssel történő házasságbontás esetében. Viszont a Muvetta nem tetszőnek tartja „ha a férfi többet fogad el a feleségétől, mint amennyit adott neki, még akkor is, ha az asszony volt a viták és a meg nem értékek oka. Ha viszont a férfi viselkedése okozta a vitákat és a veszekedéseket, akkor nem tartjuk jónak, ha bármit is elfogad a nőtől, legyen az kevés vagy sok. Ez jogilag engedélyezett, de erkölcsileg számára mekruh” (Muvetta II, 5:561).

Válóok lehet a házastárs elhanyagolása. Tilos ugyanis a többnejűségben élő férfinak egyenlőtlenül bánni a feleségeivel, a feleség pedig nem térhet ki alapos indok nélkül férje közeledése elől. A Muvetta II. 19:585-ban megemlíti azt az esetet, amikor egy férfi fiatal feleségét előnyben részesítette az első nejével szemben, aki emiatt válást kért. Férje elbocsátotta, de a várakozási idő lejárta előtt visszavette magához. Ezután ismét kedvesebb volt a fiatalabb feleségével, mire az idősebb másodszer is válást kért tőle. Ennek is eleget tett a férje, de az iddah lejárta előtt ismét visszahozta. Mivel ezután is folytatta az addigi életét, az idősebb felesége harmadszor is válást kért. Ekkor a férje megkérdezte a feleségétől, mit akar: végleg elválni, vagy maradni vele, jóllehet ő a fiatalabb nőt jobban kedveli? A nő a házassági köteleket választotta és vele maradt. Ettől függetlenül a nőnek joga van bármikor visszavonni ezt a hozzájárulást és követelni az egyenlő bánásmódot.³⁸

³⁴ Imam Malik ibn Enes: *Muvetta'*, II. 44. p.

³⁵ Salamon András-Abdul Fattah, Munif: *Saria. Allah törvénye. Az iszlám jog különös világa*. PressCon Kiadó, 2003. Salamon – Munif i. m. 144. p.

³⁶ *Khul'* (divorce initiated by the woman). In: *Islam Question and Answer*.

<https://islamqa.info/en/categories/topics/35/khul-divorce-initiated-by-the-woman>. Letöltve: 2019. október 12.; *Khula*. In: *Islamic Sharia Council*. <http://www.islamic-sharia.org/khula/> Letöltve: 2019. október 12.; Amanat, Abbas and Frank Griffel: *Shari'a: Islamic Law in the Contemporary Context*. Stanford: Stanford University Press, Stanford, 2009.; Engineer, Asghar Ali: *The Rights of Women in Islam*. St. Martin's Press, New York, 1992.; Nasir, Dr. Jamal J. Ahmad: *The Status of Women Under Islamic Law and Modern Islamic Legislation*. Brill, Netherlands, 2009.; Tucker, Judith E.: *Women, Family, and Gender in Islamic Law*. Cambridge University Press, Cambridge, 2008.; Welchman, Lynn: *Women and Muslim Family Laws in Arab States: A Comparative Overview of Textual Development and Advocacy*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 1998.

³⁷ Carrol, Lucy i. m. 112. p. 38. sz. lábjegyzet.

³⁸ Imam Malik ibn Enes: *Muvetta'*, II. 60-61. p.

Végül meg kell említeni a megsemmisítés (*feshu*) esetét is. Amíg a talaqot csak a férfi adhatja, a khulhoz a férj beleegyezése szükséges, addig a megsemmisítést (*feshu*) alapos ok fennállása esetén kezdeményezheti bármelyik házastárs. Vitatott azonban, hogy a nő kezdeményezése esetén - ha valamilyen okból fogva attól tart, hogy a férje nem fogja teljesíteni a vele szembeni kötelezettségeket (ha a férje nem gyakorolja a vallást, erkölcstelen, vagy öreg, gyenge és nem tudja teljesíteni a házassági kötelezettségeit, vagy ha a feleségének komoly kárt okoz) - a döntést hozó kádi részéről válást vagy megsemmisítést kell-e alkalmazni. Ugyanis egyes vélemények szerint a nő a házasság felbontását csak akkor kezdeményezheti, ha megveti a férjét. Amennyiben a bíróság az ilyen okok miatt a válás mellett dönt, akkor, mint említettem, a nőnek vissza kell fizetni a férjétől kapott mahrt. A házasság megsemmisítésére kerülhet sor a férj testi vagy szellemi hiányosságának fennállása esetén (impotencia, szellemi fogyatékos, súlyos bőr vagy fertőző betegség).³⁹ Viszont bizonyos esetekben a házasság automatikusan semmis (*feshu*) még a bírósági határozat nélkül is (pl. a házastársak közötti rokonság), de eltér a jogtudósok véleménye arról, hogy a kényszerből, részeg állapotban, mókából, tévedésből vagy dühös állapotban tett nyilatkozatnak milyen jogi következményei vannak a házasság fennállása szempontjából. *Kényszer* esetében a sari'a álláspontja értelmében az ember nem felel a tetteiért, mivel nem rendelkezik szabad akarattal, ami a cselekvőképesség egyik alapfeltétele. Ezért a cselekményének semmilyen jogi hatálya nem lehet. A *részeg állapotban* tett nyilatkozatot a muszlim jogtudósok egyik fele érvényesnek tartja, mivel ő maga, saját akaratából idézte elő az állapotát, amelybe került, míg az ulemák másik fele semmisnek tekinti az ilyen nyilatkozatot, mert azt nem „épelméjű“ ember tette (az ittas állapotot a szellemi fogyatékosággal azonosnak tekintik). *Dühből* kimondott válás is érvénytelen (az ulemák konszenzusa alapján), amennyiben a férfi olyan feldúlt állapotban van, hogy nem tudja mit beszél. Viszont, érvényes a talaq, ha a férj ugyan mérges, de tisztában van a tetteivel. A jogászok véleménye eltér a két állapot (düh és harag/méreg) közötti intenzitás meghatározását illetően. A *szenilis* (pszichés zavarban szenvedő) ember nyilatkozatának sincs jogi hatálya, mert nem képes felfogni a tettét (mint a dühös vagy részeg ember). A *tréfából* tett nyilatkozatot a tudósok többsége érvényesnek tartja a házasság létrehozásánál, így annak felbontásánál is egyaránt. Vagyis ezek az ulemák nem vizsgálják a szándékot (a katolikus házasságkötésnél a szándék az egyik legfontosabb elem). A muszlim jogászok jelentős része azonban semmisnek tartja az ilyen válást. *Tévedésből* kimondott válás akkor fordul elő, ha a férj nem akarja megszüntetni a házasságot, hanem nyelvbólalásból (lapsus) mondja ki a válást. Csak a hanafiták fogadják el az ilyen nyilatkozatot jogilag érvényesnek, ugyanakkor vallási szempontból el nem fogadhatónak tartják. Mivel a férj szándéka nem a válásra irányult, ezért ilyen esetben a házasság folytatódik.

c) A VÁLÁS BÍRÓSÁG ÁLTALI KIMONDÁSA

A bíróság általi házasságot megszüntető törvényes válás (*firaq, faskh, vagy tatliq*) okai közül leggyakoribb az eltartási kötelezettség elmulasztása, feleség bántalmazása, valamint a férj hosszú ideig tartó távolléte (a három éves vagy annál hosszabb tartamú börtönbüntetés kiszabása). Ez válóok lehet abban az esetben is, ha a férfi feleségének beleegyezése nélkül legalább egy évig távol van, de ez idő alatt eltartja nejét. Az ismeretlen helyen tartózkodók esetén négy év türelmi időt szab ki a *shari'a*.

a) A *tefvīdi talaq* szerinti házasság megszüntetésénél a férfi átruházza a váláshoz való jogát feleségére, aki ez alapján bármikor igénybe veheti és a bíróság előtt érvényesítheti a jogát. A

³⁹ Ljakić, Zijad: Kada žena ima pravo da traži razvod braka. In: *Islam u vremenu*. <https://islamuvremenu.com/kada-zena-ima-pravo-da-trazi-razvod-braka/> Letöltve: 2019. október 12.

bíróság megállapítja a tényeket, és dönt a mahr kifizetéséről.⁴⁰ A férj az egyszer átruházott jogot később már nem vonhatja vissza, hanem kénytelen túrni annak következményeit.⁴¹

b) *Ta'lik talaq* esetében a házasság fennmaradása bizonyos eseményekhez és tényekhez köthető. Ha a férj részeges vagy erkölcstelen ember, akkor a feleség követelheti, hogy szakítson ezzel az életmóddal és házasságuk fennmaradását ahhoz a feltételhez köti, hogy a férje hagyja abba az eddigi szokásait. Ha a férj elfogadja ezt a feltételt, de folytatja a korábbi életét, akkor a nő a bíróság előtt kérheti a válás kimondását (*Ahkami šer'ijje* 258. §). Azonban a férj – az előző esethez hasonlóan – nem köteles eleget tenni a felesége kérésének.

c) *A házasság felbontása a férj impotenciája és más testi hibája miatt* csak akkor jöhet szóba, ha a házasságkötés idején a feleség nem tudott róla. Ha a férfi a bíróságon bevallja, hogy képtelen a házasság életre, akkor a bíróság egy év határidőt szab ki neki, hogy konzumálja a házasságot. Amennyiben ez nem sikerül, akkor a bíróság felbontja a házasságot, éppúgy, mint abban az esetben is, ha a férj nem vallja be az impotenciáját, de a szakértők által bebizonyosodik, hogy fennáll e házassági akadály (*Ahkami šer'ijje* § 298-300.).⁴²

d) *A házasság felbontása a férj elmebaja (dzsunun) és bizonyos gyógyíthatatlan betegségek (dzszuzam, bers) esetén* akkor következik be, ha a nő a házasságkötés pillanatában nem tudta, hogy férje elmebeteg, vagy valamelyik „undorító” gyógyíthatatlan betegségben szenved. Ha a bíróság megállapítja, hogy a betegség valójában létezett a házasságkötés előtt és az nem múlhat el, valamint, hogy a nő az esküvő előtt nem tudott róla, illetve a betegség miatt nem hajlandó a férjével tovább együttélni, akkor kimondja a házasság felbontást. Amennyiben úgy találja, hogy mégis meggyógyulhat a férj, akkor egy évre elhalasztja a válást. Ha az egy évet követően sem javul a férj állapota, akkor a bíróság kimondja a válást.⁴³

e) *A házasság felbontása a férj eltűnése esetén* akkor fordul elő, ha a feleség nem tudja, hogy a férje él-e még, továbbá ha férje részéről nem biztosított az eltartása, ha férjének nincs semmilyen vagyona, amelyből az asszony eltartatná magát és a gyermekeket, valamint, ha a férj eltűnésétől számítva eltelt legalább négy év.⁴⁴

f) *A házasság felbontása a férj távozása esetén* akkor megy végbe, ha a férj ismert helyen és címen tartózkodik külföldön (*gaib*), de nem tartja el a feleségét, nem biztosított számára semmilyen anyagi juttatást. Amennyiben a férj bírósági felszólításra sem teljesíti az eltartási kötelezettségét, akkor a bíróság felbontja a házasságot, és erről értesíti a férjet, akinek fellebbezési joga van.⁴⁵

g) *A házasságot abban az esetben bontják fel a teljes eltartási képtelenség miatt*, ha a férj nem tudja eltartani a feleségét, vagy, ha ugyan erre lehetősége lenne, de nem akarja teljesíteni a köteletségét. A bíróság megállapítja a tényeket, és ha a férjnek nincs a felesége eltartására elegendő vagyona, akkor a bíróság felbontja a házasságot.⁴⁶

h) A bíróság által kimondott válás egyik formája a *li'an*, vagyis a házasságtöréssel megvádolt nő és férjének négyszeri esküje, melyet egy ötödik esküjük is követ, amellyel Isten bosszúját kéri arra az esetre, ha nem mondanának igazat. Mivel a shari'a megköveteli, hogy a férj kedves legyen a feleségével, és beszédében ne sértse meg, ezért, ha feleségét paráznának nevezi, akkor

⁴⁰ Bušatlić, Hafiz A.: *Puštanje žene (tatlik), sporazumni razvod braka, razvrgnuće i utrnuće braka (feshi nikah) po islamskom (šerijatskom) pravu*, 153-154. p.

⁴¹ Lásd a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság Legfelsőbb Sari'a Bíróságának 1923. szeptember 24-i 327. sz. körlevelét: *Ahkami šer'ijje* 260. és 263. §.

⁴² Bušatlić, Hafiz A. i. m. 155. p.

⁴³ Ez volt az egykori Jugoszlávia területén élő muzulmánok között bevett bírói gyakorlat. Lásd a Legfelsőbb Sari'a Bíróság 1923. szeptember 24-i 327. sz. körlevelét.

⁴⁴ Lásd a Legfelsőbb Sari'a Bíróság 1895. december 30-i 745/95. sz. körlevelét.

⁴⁵ Lásd az *Ahkami šer'ijje I. köt.* 249. p. kommentárját és a szarajevói Legfelsőbb Sari'a Bíróság 1917. január 27-i 234/16. sz. körlevelét.

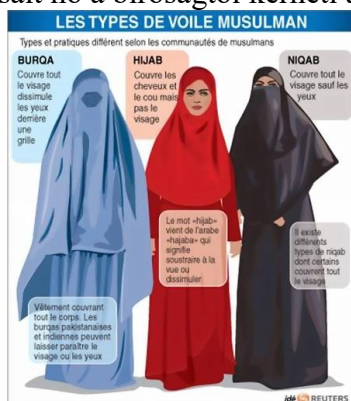
⁴⁶ Lásd az *Ahkami šer'ijje* 277. § kommentárját és a szarajevói Legfelsőbb Sari'a Bíróság 1930. január 15-i 97. sz. körlevelét.

a nő jogosult a házasság felbontása iránt a bírósághoz folyamodni. Ha a férj tartja magát a felesége gyanúsításához, annak ellenére, hogy ezt a gyanút nem bizonyítják szemtanúk, akkor a bíróság megállapítja a házasság megszűnését, jóllehet tisztában van azzal, hogy az egyik fél hamisan esküdött. A li'an útján kimondott válás esetén nem engedélyezett a feleség visszavétele vagy az újraházasodás. A felek közötti házassági kapcsolat visszavonhatatlanul befejeződik.⁴⁷ Azonban, ha a férj tagadja, hogy meggyanúsította (megvádolta) volna a feleségét paráznességgel, akkor nincs helye a házasság felbontásának.⁴⁸

i) *A házasság megszűnése hitehagyás vagy istenkáromlás miatt* azért következik be, mert a férj elpártolt az iszlámtól és házassága semmissé vált. Bármelyik muszlim vallású házastárs más vallásra történő áttérése esetén is megszűnik a házasság – semmisség miatt – akár bírósági ítélet nélkül is.

j) *A házasság felbontása az iszlámra való áttérés (ihtida) esetében* akkor fordul elő, ha egy házas nő iszlámra konvertál, a férje pedig erre nem hajlandó. Ez esetben a nő kérheti a bíróságtól a házasság felbontásának kimondását. Ameddig tart a várakozási ideje, addig muszlimmal nem léphet házasságba (*Ahkami šer'ijje* 126. és 127. §). Nem szűnik meg viszont a házasság, ha más vallású férfi tér át az iszlámra, a felesége pedig marad keresztény vagy zsidó vallásában (*al-kitabi*), mert a shari'a bíróságok nem jogosultak felbontani olyan házasságot, melyet nem előttük kötöttek.⁴⁹

m) *A házasságtörés esetében* a sari'a halállal bünteti az elkövetőt azokban az országokban, amelyekben hatályos a klasszikus iszlám büntetőjog, tehát a vétkes fél halálával megszűnik a házasság. Viszont azon országokban, amelyekben a sari'a nem hatályos nincs helye a halálbüntetésnek sem. A megcsalt férfi bírósági eljárás nélkül is elbocsáthatja a feleségét, amíg a megcsalt nő a bíróságtól kérheti a házasság felbontását.

Burka, hidzsáb és nikab⁵⁰

II. A HÁRMAS TALAQ BETILTÁSA INDIÁBAN

Mint említettem a *talaq* a férj egyoldalú nyilatkozata, amely során háromszori megtagadással elbocsátja a nejét. Erre csak akkor kerülhet sor, amikor a feleség a havi ciklust követően „tisztá” állapotban van, és a férje ezután nem élt vele házas életet. A „megtagadás” után férje nem

⁴⁷ Fayzee, A. A. A.: *Outlines of Muhammadan Law*. Oxford University Press. Oxford India Paperbacks, fourth edition, Oxford, 2002. pp. 166-167., A. Al Misri: *'Umdat al-Salik. Reliance of the Traveller. A Classic Manual of Islamic Sacred Law*. In: *Arabic with facing English Text*. Ford. Nuh Ha Mim Keller, Betsville, Maryland, 1994. pp. 574-575., Ibn Rushd 1996 vol. II. pp. 140-147,

⁴⁸ Lásd Multeka 69. p. és *Ahkami šer'ijje* 335. §). V. ö. Hafiz A. Bušatlić: *Puštanje žene (tatlik), sporazumni razvod braka, razvrnuće i utruće braka (feshi nikah) po islamskom (šerijatskom) pravu*, 156. p.

⁴⁹ Bušatlić, Hafiz A.: *Puštanje žene (tatlik), sporazumni razvod braka, razvrnuće i utruće braka (feshi nikah) po islamskom (šerijatskom) pravu*, 159. p.

⁵⁰ Forrás: <http://meriemangel.skyrock.com/3006794419-les-types-de-voile-musulman.html>

küldheti el a feleségét otthonából addig, amíg a várakozási idő tart, és az iddah alatt az elbocsátott nő sem hagyhatja el a férje házáat kivéve, ha súlyos bűnt (értsd paráználkodást, engedetlenséget, zaklatást) követett el. A házban maradás elősegíti a feleség esetleges visszafogadását, amennyiben a férfi meggondolná magát. Az iddah másik célja annak megállapítása, hogy a nő várandós-e. Ezért a talaq kimondása után a férfi nem hálhat együtt az elbocsátott feleségével, mert akkor ismét nem tudhatja, hogy a nő gyermeket vár-e tőle vagy nem. Amennyiben a nő várandós, akkor gyermekének megszülése után – immár elvált nőként – szoptathatja a csecsemőt és ezért a korábbi férjétől egy meghatározott díjra jogosult (a megállapodásuk szerint). Ha ezzel kapcsolatosan nézeteltérésbe keverednek, akkor a férfi más nőt kereshet gyermeke szoptatására, amiért fizet neki. Ami a volt feleségnek szoptatás idejére történő elhelyezését illeti, Ahmed ibn Hanbal (és követői) nem tartják szükségesnek a lakhatás biztosítását, mivel a hármass válás kimondását követően a nő tilos a korábbi férje számára. Szintén vitatott, hogy a feleség visszafogadását tanúkkal kell-e bizonyítani. A safi'ita iskola követői szerint szükséges a két tanú jelenléte, mivel a házasság fennállását is kötelezően két tanú igazolja.⁵¹

A shari'a megkülönbözteti a sunna alapján (törvényesen) történő válás egyoldalú felmondását a *talaq al-bid'ah* („újítások”) esetétől. Ez utóbbinál a férj egyszerre háromszor „megtagadja” a házastársát vagy intim kapcsolatot létesít a feleségével, ami ellentétes a shari'ával még akkor is, ha a megtagadásokat a férfi három különböző helyen teszi meg.⁵² Az iszlám hagyomány szerint Mohamed próféta elítélte a *talaq al-bid'ah* gyakorlását, a második kalifa Omar pedig megbüntette azokat a férjeket, akik ehhez folyamodtak.⁵³ A muszlim jogtudósok szerint ez a válási forma az iszlám előtti válási szokásokat tükrözi, az Ommeyyad királyok vezették be a törvény megkerülése érdekében. A hármass talaq kimondásánál a válás visszavonhatatlan és azonnal hatályba lép. Habár ütközik a shari'ával, mégis a legtöbb ulema elismeri, hogy ettől még az ilyen válás érvényes, csak a kimondója bűnt követett el. A nyugati értékrendben az ilyen válási formát („instant”, azonnali válást) határozottan elutasítják, mivel a nő egzisztenciáját, egyenjogúságát, jogait nem tartja tiszteletben. Jelenleg a világ 23 országában tilos az ilyen válás. Legutóbb 2019 nyarán Indiában (ahol főként a hanafiták gyakorolták ezt a válási formát) hoztak törvényt a háromszori talaq betiltásáról, amelynek következtében ismét napirendre kerültek a hosszú múltra visszatekintő hindu-muszlim konfliktusok.

A hindu-muszlim ellentét gyökere a középkori muszlim hódításokban keresendő. Az indiai királyságokat és fejedelemségeket az arabok véres eszközökkel szerezték meg és nem egyszer került a hindu imaházak lerombolására. A vallási feszültségek megerősödtek a britek hatalomátvételével a 18-19. században. Hosszú küzdelmek után India 1947. augusztus 14-én elnyerte függetlenségét, de ez sem hozta meg a hinduk és a muszlimok kibékülését. Részben azért is, mert a nép vezetője Mahatma Gandhi mellett a tényleges hatalom a vallási alapon szervezett két párt, a Jawaharlal Nehru által vezetett Kongresszus Párt és az Ali Jinnah által vezetett Muzulmán Tömörülés között oszlott meg. A pártok céljai eltérőek voltak, így az ország kettészakadását (a hindu többségű Indiára és a muszlim lakosságú Pakisztánra) eredményezték, majd ezután az egymás közti háborút. A britek kivonulását követően kettészakadt a két nagy tartomány, Bengál és Pandzsáb. Nyugat Bengál Indiához került, Kelet Bengál pedig Pakisztánhoz, amelytől 1971-ben függetlenedett Banglades néven. Az indiai-pakisztáni polgárháború közel fél millió halálos áldozattal és majdnem tíz millió ember lakosságcserejével járt. Azóta is a két ország, az 1,3 milliárdos India és a 200 millió főnél népesebb Pakisztán közötti konfliktusok fenyegetik az egész emberiséget, mivel mindkettejük nukleáris fegyverrel

⁵¹ 65 Et - talak/Razvod braka objavljen u Medini, ima 12 ajeta. 1444. p.

<http://www.ummet.at/html/multimedia/tefsir/065.pdf> Letöltve: 2019. október 10.

⁵² Imam Malik ibn Enes: *Muvetta'*, II. 56. p.

⁵³ Imamović, Semir: Propisi razvoda braka. In: <https://www.scribd.com/document/26612876/Propisi-razvoda-braka> Letöltve: 2019. október 15.

rendelkezik. Jóllehet a korábbi brit India kettéosztása vallási alapon történt, mégis a muszlimok nemcsak Pakisztánban alkotnak nagy közösséget, hanem Indiában is. Igaz, hogy ott a lakosság mindössze 14%-át teszik ki, de az összlétszámuk meghaladja a 170 millió főt.

Indiában a hinduk az 1990-es években az addigi vallási üldözéséknél is nagyobb megtorlásba kezdtek. Ekkor ugyanis megerősödtek és a választásokon diadalmaskodtak a hindu fundamentalista pártok, amelyek egy tiszta, egyvallású, hindu ország létrehozásában mesterkednek. Hatalomra kerülve hadat üzentek a kereszténységnek és az iszlámnak. Több papot, szerzetest és apácát megöltek, a keresztények házait felgyújtottak, de a muszlimokkal szemben ennél is nagyobb intoleranciát tanúsítottak. A 70 éve fennálló hindu-muszlim vallási vita 1949-ben kezdődött, amikor a hinduk követeltek, hogy imádkozhassanak az Uttar Pradés állambeli Ayodhya városban 1528-ban épült mecsetben azzal érvelve, hogy annak helyén korábban hindu imahely állt. Ezt a muszlimok elutasították, mire 1992. december 6-án a hinduk tízezrei lerombolták a mecsetet. Kétezer ember halt meg a zavargásokban, ezt követően 2002-ben pedig újabb ezer ember esett áldozatul Gudzsarát államban a hinduk és muszlimok közötti konfliktusnak.⁵⁴ A konfliktusok vallási és politikai jellegűek, mivel a pártok a vallási identitást is népszerűsítik a programjaikban.

Ennek nyomán nagy vita zajlott a muszlimok körében alkalmazott ún. hármass válás (talaq) betiltásának törvényesítéséről. Ugyanis az ilyen jellegű házasságfelbontásra akár e-mail vagy SMS üzenet formájában is sor kerülhet, amit az indiai Legfelsőbb Bíróság 2017. évi határozatában alkotmányellenesnek mondott ki és kérte a parlamenttől a megfelelő törvény elfogadását.⁵⁵ A kormány ezt követően kidolgozta az erre vonatkozó törvényjavaslatot, de az ellenzéki pártok erős ellenállása miatt a törvényt csak 2019 júliusában fogadta el a parlament 99 igen és 84 nem szavazattal. Így India csatlakozott ahhoz a több, mint húsz muszlim lakosságú országhoz (köztük Törökország, Egyiptom, illetve a szomszéd Pakisztán és Banglades), amelyekben a talaq tiltott. Az ulemák nem nézik jó szemmel az ilyen válást, főként mert olykor meggondolatlanságból, lobbanékonyan válnak el a muszlimok feleségeiktől. Šefik Kurdić ezzel kapcsolatban egy arab férfi példáját említi, aki egyszerre öt feleséget bocsátott el. A neves kalifa Harun er-Rashid érdeklődött, hogy ez miként fordulhatott elő, mivel egy férfinak legfeljebb csak négy felesége lehet. A magyarázat az volt, hogy az említett férfi egy nap hazatérve veszekedés közben találta a négy feleségét. Lobbanékonyagra gerjedve odament ahhoz, akiről feltételezte, hogy a veszekedés forrása és közölte vele a talaqot. Erre a másik felesége megjegyezte, hogy nem kellett volna elsietni a válást, hanem inkább nevelési célzattal hathatott volna az elbocsátott nőre. A férfi ezután vele is közölte a válást. Mivel a harmadik is hozzászólt, férje tőle is megvált. Ezt a negyedik asszony is szóvá tette, ezért őt is „megtagadta”. Sőt, miután a szomszédasszony mindezt nézte az ablakából és elégedetlenkedett, a férfi dühösen odaszólt hozzá: „Te is elvált asszony vagy, ha a férjed is beleegyezik ebbe.” Ez utóbbi férje, aki szintén kísérté az eseményt és valószínűleg maga is válni akart, erre odakiabált a feleségéhez: „Beleegyezem. El vagy bocsátva”.⁵⁶

⁵⁴ Keresztényüldözés Indiában. In: *Új Ember*. 2009. 11. 29. <https://ujember.hu/keresztenyuldozes-indiaban/>. Letöltve: 2009. október 30.

⁵⁵ Pushkraj Deshpande: India: Triple Talaq, Judgment Of Hon'ble Supreme Court And The Most Anticipated Triple Talaq Bill. In: Mondaq.com. India. <http://www.mondaq.com/india/x/668468/divorce/Triple+Talaq+Judgment+Of+Honble+Supreme+Court+And+The+Most+Anticipated+Triple+Talaq+Bill>. Letöltve: 2019. október 16. V. ö.: J. Jovanović: Istorijska odluka - Indija zakonom zabranila muslimanima "momentalni razvod" i stala u odbranu žena. In: *Blic*, Beograd <https://www.blic.rs/vesti/svet/istorijska-odluka-indija-zakonom-zabranila-muslimanima-momentalni-razvod-i-stala-u-odbranu-zena>. (Letöltve: 2019. október 11.); Muslim practice of instant divorce made illegal in India after historic vote. In: *Deutsche welle* <https://www.dw.com/en/muslim-practice-of-instant-divorce-made-illegal-in-india-after-historic-vote/a-49816456>. (Letöltve: 2019. október 11.); *Oslobodjenje, Sarajevo* <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/svijet/indija-ce-kaznjavati-muskarce-muslimane-za-instantni-razvod>. (Letöltve: 2019. október 11.)

⁵⁶ Kurdić, Šefik: <https://www.n-um.com/kultura-ponasanja-prilikom-razvoda-braka-i/>

Az indiai törvény három év börtönbüntetést és a velejáró pénzbüntetést szab ki arra a muszlim férfirra, aki ezután is a háromszoros talaq útján válik el feleségétől.⁵⁷ A kormány és a törvényhozó magyarázata szerint a törvény a nők jogait erősíti nemcsak az elhamarkodott válás tiltásával, hanem azokkal a rendelkezésekkel is, melyek szerint az elvált asszonynak a korábbi férje köteles anyagi juttatást fizetni, és a gyermekek feletti gyámságot is az édesanyáikra bízta. Habár a törvény nem érinti a talaq további két formáját, mégis politikai, vallási és etnikai jellegű vitákat eredményezett, a muszlim lakosság jelentős része nem ért vele egyet.

Hindustantimes. 2017. augusztus 22. <https://www.hindustantimes.com/india-news/triple-talaq-verdict-what-exactly-is-instant-divorce-practice-banned-by-court/story-mhQ1SbxnCUUgySQq82sdbJ.html>. Letöltve: 2019. október 16.

ZÁRSZÓ

Indiában a muszlimok az 1930-as évektől jogosultak a sari'a jog alkalmazására a családi és személyi ügyeikre nézve, emellett a házasság megszűnését is saját törvényük szabályozza. Az iszlám jog ugyan nem tiltja, de nem is tartja jónak a válást. Engedélyezi, ha a házastársak békítése nem sikerül, és a két fél családjait képviselő békítők sem tartják fenntarthatónak a frigyét. A sari'a jog szerint a házasság megszűnik az egyik házastárs halálával, illetve felbontható a férj által kimondott egyoldalú elbocsátással (talaq), a nők nyilatkozatával (és a férfi hozzájárulásával), valamint a bíróság által. Általános szabály szerint a férj jogosult kimondani a válást, mégpedig három hónapon keresztül „megtagadva” a feleségét. Az elbocsátás a nő havi ciklusának végén „tisztá” állapotában történik, és a nyilatkozatot követően a házastársak nem hálhatnak együtt. A nőt a várakozási idő (iddah) köti, annak lejárta után újrահázasodhat. Az ilyen válás törvényes a szunna szerint. Azonban létezik az úgynevezett hármas talaq (*talaq-e-biddat*), amikor a férj egyszerre háromszor „tagadja meg” a feleségét. Az ilyen válás ellentétes a shari'aval, de a jogi következményei ugyanolyanok, mintha a férfi a szunna szerint (tehát törvényesen) válna el. A 2019 júliusában elfogadott indiai törvény betiltotta a hármas válást. Ezzel ugyan a muszlim nők jogait erősítette, ám ugyanakkor megerősítette a hinduk és a muszlimok közötti vallási és politikai konfliktusokat. A muszlimok megítélése szerint szerzett jogukat vonták meg tőlük, a hinduk pedig azt tartják, hogy a törvény a nők fokozottabb érvényesülését és az indiai társadalom korszerű átalakulását eredményezi.

⁵⁷ Triple talaq: India criminalises Muslim instant divorce. In: *Independent*. <https://www.independent.co.uk/news/world/asia/triple-talaq-bill-india-instant-divorce-islam-muslim-modi-bjp-a9029446.html>. (Letöltve: 2019. október 11.)